

Szent-Györgyi Albert verseiről

A SzTE szabadegyetemének programjában tartott előadásra való felkészülés-kor kezdtem el tanulmányozni Szent-Györgyi Albert gondolati és egyben mély érzelmi ihletésű költészetét. Az alapos filozófiai ismeretekkel is rendelkező, a humán műveltség több területén rendkívül felkészült és művelt természet-tudós jól ismerte kora „uralkodó eszméit”, olvasta a kortárs irodalom legfőbb alkotásait, sőt, az ezekre vonatkozó legfontosabb tanulmányokat is. Újabb kutatás tárgya lehet, hogy kimutassuk Babits Mihállyal, a Szegeden habilitált Szerb Antallal és másokkal való szellemi viszonyának részleteit. Az erkölcsi alapállása lényegi helyeken szoros kapcsolatot mutat a nyugatosokéval, időnként még a mondatok is összecsengenek. Felvetődik a kérdés, honnét is szerezte Szent-Györgyi huszadik századi műveltségét és egyáltalán miért volt számára annyira fontos a *humaniora studia*, vagyis a a bölcséleti tartalmú irodalom, amely, a latin középfok szerint, az embert még inkább emberré, emberibbé teszi, még közelebb emeli saját maga ideálképéhez?

Generációjának egyik legsúlyosabb gondja a nyugati kultúra válsága volt. Ennek egyik aspektusa: az ember mint erkölcsi létező elmaradottsága egy olyan korban, amelyben a tudományok ugrásszerű fejlődésnek indultak, s ugyanakkor nem alakultak ki megfelelő „ellenőrző” mechanizmusok. Az őskori szinten rekedt morál és a racionális ismeretek „szétcsúsítása” az egész emberiségre nézve komoly fenyegetettséget jelenthet. A humán szellemiségbe vetett hite, a művészetek alapvető fontosságának hangsúlyozása nemcsak a kifejezetten ilyen tartalmú írásaiból tűnik ki, hanem levelezéséből, sőt tudományelméleti fejtegetéseiből is. Ez utóbbiakban sokszor rejt el olyan fontos utalásokat, amelyek nem magáról az élő vagy az élettelen természet ismeretéről szólnak, hanem egyértelműen filozófiai kérdéseket érintenek. Ezek az utalások, megjegyzések Szent-Györgyi élete során eléggé gyakoriak voltak, ámbar nyilvánvalóan a benne lévő intellektuális feszültségeknek másként adott hangot a 30-as években, a II. világháború környéki időben és a 60-as években.

A SzTE Klebelsberg Könyvtára fénymásolatban összegyűjtötte Szent-Györgyi szinte valamennyi, önálló kötetben meg nem jelent tanulmányát, ezeket kronológikus rendben olvasva pontosan kirajzolódik a moralista tudós szellemi fejlődése, érzékeny reagálása a történelmi helyzet változásaira. Az esetleges megjegyzéseken, bevezetőkön, ünnepi kötetekbe írt tanulmányokon kívül *A békéről* és *Az örült majomról* írt kis monográfiájában szisztematikusan is foglalkozott filozófiai, erkölcsstani kérdésekkel. Az előbbit franciául írta a II.

világháború előtt, a vele sok hasonlóságot mutató utóbbit pedig jóval később, konszolidált korban és környezetben (1970-ben jelent meg).

Szent-Györgyi humán műveltségének jellege, a szellemi válságra adott válasza teljes összhangban volt azzal a felfogással, amely a Nyugat szellemiségét jellemezte. Ez a kérdéskör nincs feldolgozva a magyar irodalomtudományban. Közvetítő szerep jutott nyilvánvalóan Sík Sándornak, aki térben is nagyon közel volt hozzá, hiszen ugyanabban az épülettömbben élt és dolgozott, mint ő, feltehetően gyakran találkoztak. Rektorként a piarista professzor volt a reá legnagyobb hatást gyakorló kolléga, aki szerkesztői, dramaturgiai ismereteivel önzetlenül segítette „főnökét”¹. A *humaniorák* iránti elkötelezettségének jele az is, hogy nemcsak elvállalta a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság elnöki tisztét (1945), amelynek társelnöke az íróként már jól ismert Zilahi Lajos lett (életrajzuk egyébként nagyon sok ponton párhuzamosságot mutat), hanem közösen szerkesztettek egy folyóiratot. Ez a különleges vállalkozás ritkaságszámba megy mind a magyar irodalom-, mind a magyar tudománytörténetben. A cím önmagában jelezte az intiutív és a racionális megismerés egy platformra való hozásának a szándékát. *Irodalom Tudomány*: a két szót egymástól elválasztva és összekapcsolva. A folyóirat első, kétharmad része – közel száz oldalon – az irodalomról szólt, művek, fordítások, tanulmányok, a fennmaradt egyharmada pedig a tudományról. Az irodalom részt Zilahi Lajos szerkesztette. (A folyóirat megjelent számainak, történetének az alapos feldolgozása csak most kezdődött el a Klebelsberg Könyvtár munkatársa, Tasiné Csúcs Ildikó kutatásaival.)

Szent-Györgyi az erkölcsöt, a tudományt és a kultúrát mindig egymással való összefüggésükben látta, valamilyen mélyebb, közös egység vagy lényeg más-más szempontból feltűnő jelenségének tekintette. Ahogyan ő maga fogalmazott: „*Mindhárom az igazság keresésének egy-egy formája, mindhárom arra tanít, hogy az igazságot, ne csak az igazunkat keressük, és mindhárom az Isteni bölcsesség megnyilatkozása*” – írta éppen a folyóirat általa főszerkesztett részének programtanulmányában, amelyet 1945 augusztusában az első szám első írásaként közölt.

Csak széles műveltséggel rendelkező, többféle gondolkodásmódot kipróbáló, a cselekedetek erkölcsi vonatkozásait több szempontból elemző és gazdag lelkeséggel rendelkező ember tarthat igényt valamiféle teljességre. A szakbarbár eléggé szomorú jelenség. Aki csak egy tudományterületben járatos

¹ A segítség kifejezésre jutott az egyetemi színjátszó társulat működésének a szakszerű támogatásában is, ennek eredményeként születhetett meg a színháztörténeti jelentőségűnek tartott „szegedi Hamlet” előadás, ifj. Horváth Istvánnal.

az szellemi proletár, olyan – idézi Szent-Györgyi a latin mondást: *homo unius libri* (timeo) – , akinek az egyoldalúságától félni kell, hiszen a három említett terület együttesen alkotja az isteni bölcsességet, az ember csak így juthat biztonságos tudásra. „A természettudomány egyetlen célja a legmélyebb igazságok, a legmélyebb bölcsesség, az Isten megismerése.” Isten pedig maga a Lét. Erre vonatkozik a következő, szerénységre intő Szent-Györgyi idézet: „A természet tehát nem tud felelni arra a kérdésre, hogy mi az élet, még arra sem, hogy van-e élet, amit a természettudomány tenni tud az nem több, mit hogy az élet egyes jelenségeit vizsgálja.”² – tehát azokat a törvényeket kutatja, amelyek a természetben működnek, mint például az e vonatkozásban olyan fontosnak tartott oxidációt.

Az ember a láthatatlan (isteni) „teremtő erőt” kutatja, s akkor is így tesz, amikor látszólag kizárólag az anyag vizsgálatába mélyül. Nagyon jellemző, hogy a kísérleti tudományok atyjaként gyakran hivatkozott, többek által még pre-materialistának is tartott olasz író, irodalomtörténész és fizikus Galilei sűrűn hangoztatta (Szent-Györgyi által is idézett műveiben), hogy a világot csak mint Isten művét lehet és kell megismerni. (Más kérdés, hogy a magában dantei ambíciókat tápláló olasz tudós szembekerült az egyházzal, mint ahogyan a hitről való tudást elmélyíteni és pontosítani kívánó humanista elődei.)

A keresztény teológia egyik alapelve szerint az ember Isten analogonja, aki szüntelen küzd fizikai és szellemi létéért, azért, hogy felfedje és megértse a természetben, a történelemben, az emberi lélekben rejlő Istent. Egy rádióinterjúban megkérték Szent-Györgyit, beszéljen saját istenhitéről: „Nem vallásos, hanem *istenfélő* ember vagyok... Egy vallásos ember meg tudja mondani, hogy ki az Istene, hogy hol van Isten, hogy az én Istenem más, mint a te Istened. Egy istenfélő ember csodálattal tekint fel és azt kérdezi, mi az, hogy Isten? És azt is szeretném tudni, hogy valójában, mit jelent a 'teremtés'! Egy istenfélő embert mélyen áthat a természet és a teremtés nagyszerűsége.”³ Az önmagával, a megismerés korlátaival állandóan küzdő tudós nemigen tud nem kapcsolatba kerülni valamilyen módon azzal, aki vagy ami a megismerhetőn túl van. Zsoltárokat énekel neki, mint tette ezt egykor Dávid király.

Különösen élete válságos pillanataiban. A versek 1964 nyarán születtek, második felesége, Márta halála utáni hónapokban, amikor a tudós súlyos lelki krízisen ment keresztül. A *Psalmus Humanus*, istenfélő ember által mondott zsoltár. A sorok számában szonettre emlékeztető vers magányos, válasz nélküli

² Ld. Az élet egységétől a tudatformák egyenrangúságáig. Szent-Györgyi aggodalmai háborús időkben.

³ Ralph W. Moss, Szent-Györgyi Albert. Typotex, Budapest 2012³ 236–237.

párbeszéd a „rejtőzködő” Istennel. Az Úr(am) megszólítása után az első rész a Te nevére kérdez rá. A *who are You?*⁴-ra magyarázatot keresve, újabb kérdőjeles főnévek sorakoznak: jóságos anya?, szigorú atya?, univerzum?, a világ-mindenség törvényei? Nem kaphatunk választ a *miért*ekre sem, pusztulásra születtünk? mi teremtettük Istent vagy ő minket? Majd a tudós-költő Isten segítségét kérte, hogy mentse meg őt gyötrő kételyeitől. Ezek közül többet konkrétan is említ: az egyik magánéleti jellegű, a magánytól való szabadulás vágyáról szól, a másik társadalmi, a tudós felelősségéről. A magára maradt ember meg nem értettsége miatti dilemmáját bizakodó hangvétellel említette: ha egyszerű beszéde nem is, de legalább az éneke (*song*) eljuthat a megszólítottához.

Ha Goethe *Faust*jában megfogalmazott világ keletkezés-tipológiáját vesszük tekintetbe, Szent-Györgyi az evolucionista változatot részesítette előnyben⁵, nem a „vulkanistát”, amely pillanathoz, robbanáshoz kötötte a teremtés kezdetét. A természet törvényei és azok megismerése által való folyamatos előre jutás szemben áll azzal a felfogással is, amely szerint a világ vagy az ember készen került ki Isten kezei közül (ezen nem változtat az sem, hogy a teremtő többször kényszerült javítani rajta). A fejlődéseszmé a másíknál nagyobb teret biztosít az emberi aktivitásnak és kreativitásnak (ezen a véleményen volt Goethe is), amely az alkotó ember számára nyilvánvalóan kedvező lehetőségeket hordoz magában. Az Isten munkatársa szerep valóban nagyon vonzó, különösen akkor, ha olyan felsőbb lényt tételezünk, aki mentes mindazoktól a hibáktól, amelyek minket jellemeznek, s amelyeket mi botor módon ráruházunk. Az emberi tudás éppen Isten autonómiájának elismerése mellett lehet a leghasznosabb a közösség számára, vagyis ha tevékenységünket az abszolútumhoz igazítjuk.

⁴ Szent Tamás szerint Isten legmegfelelőbb neve: *Qui est*.

⁵ Többek között ezt mondta el az említett rádió interjújában: az életet Isten nem szavával a semmiből teremtette, mint ahogyan a Biblia írja, hanem a fizikai világból folyamatosan alakult ki.

Első imádság: ISTEN

Uram!

Hatalmasabb vagy, mint a világ, amit Te alkottál,

A mindenség a te otthonod.

A magam képére formáltalak,

Azt hittem kegyetlen vagy, kapzsi és hiú.

Dicsőítésre és áldozatokra áhítózó,

Bosszúra éhes, látván kisszerű vétkeimet.

Én házakat építék Neked

Miközben hajlék és élelem nélkül hagyom embertársaimat.

Uram! Azzal dicsérlek, hogy szebbé teszem a Teremtés rám eső zugát,

Hogy fénnyel, meleggel, jóakarattal és örömmel

Töltöm meg világomat.

(Csillag Veronika fordítása)

A *Psalmus Humanus*t követő hat imádság sorában ez az első. Nagyon érdekesen komponálta ezeket a műveket. Az irodalmi hagyomány eredete a bibliai zsoltárok, amelyeknek a szelleméhez a biológus hű is maradt. Istennel kapcsolatot kereső ember kérdései Isten, ember és világ kapcsolatáról, az isteni elvárásokról, az ember feladatairól, kínzó kétségeiről.

Az imádságok hármasságok: minden vers egy kijelentéssel kezdődik, amely általában pozitív tartalmú. Az első kijelentések így mind a hat imádság (*prayer*) élén pozitív állítások. Az olvasó számára ezáltal úgy tűnik, hogy a bevezető részek Isten igazi szándékát, a jó megvalósulásának lehetőségét jelentik abban a kontextusban, amelyben a különböző problémák felvetődnek. Ezek: Szív és Ész, Vezetőink (vagyis politikusaink és papjaink), Energia és Sebesség, Gyermekünk stb. A nyitány megszólítottjai sorrendben: a Szülő, a Világmindenség, a szívben lévő Szeretet és az elme Tudása (második ima), Szolgálat (Istené és emberé, harmadik ima), Tudomány, Szépség, Gyermek.

Ezután azonban rendre törés következik be, az eredeti jó szándék csorbát szenved, mintha a teremtés végbemenetele során megtörne a fény, vagy legalábbis nem megfelelő módon pozicionálna. S így kimarad az abszolútumhoz igazodó, tökéletes világ létrehozásának a lehetősége. A második részek rendre negatívumokat sorolnak fel, úgy tűnik, ez a gonosz sikerének a helye és ideje. A katasztrófa mögött általában az emberi kevélység (a középkorban a legsúlyosabb bűn) áll, az ember Istennek hiszi magát: „És én magamhoz hasonlónak véltelek, / Gonosznak, Kapzsinak és hiúnak...”. A superbia után a Gyűlölet, Pusztítás (második ima), Hatalomvágy (3), Pusztulás, Nyomor

(4–5), rossz Tanítás (erkölcsi, szellemi tespedés, 6) ördögi erejének megnyilvánulásai következnek. A teremtő állítására a pusztító tagadás a válasz. Ez a második, „köztes rész” az ember(iség) teljes megsemmisülésének közeli lehetőségét veti fel. A versek azonban komolyságot, felelősséget sugároznak, nem kétségbeesést vagy letargiát.

A jó és a rossz, a teremtő és pusztító erők nem egyformán hatalmasok. S a küzdelem kimenetele az embertől függ, az *én* dolga, hogy érvényre juttassa (elsősorban magában, majd a környezetében) a jó sikerét, csakis így válhat teremtőjéhez hasonlóvá. Ha a hegeli terminológiát használjuk, akkor a harmadik rész valamiféle szintézis. A teremtéssel adottak ugyan a jó lehetőségek, de nem az egyetértés és jóság, hanem a diszharmónia vált uralkodóvá. Mit kell most tennünk, mi a kívánatos, s mi az elvetendő? Illetve mihez kérjük Isten segítségét, úgy, hogy mi is aktívan alakíthassuk világunkat. A harmadik részek könyörgései, ismét sorrendben: megértésért (Isten által), a világ szebbé, jobbá tételéért (1), a szív megtisztításáért (2), békéért (3), élet felmagasztalásáért (4), Istennel való kooperálásért (5) és a gyerekek megóvásáért (6). Az átalakításban minden alkalommal az abszolút szempontnak megfelelő cselekvés játssza a meghatározó szerepet.

A második imádságnak vagy zsoltárnak⁶ a témája a szív és az ész konfliktusa. Ez nagyon ősi kérdés a gondolkodás történetében, és nagyon ősi a kettőnek az oppozícióba állítása is. A szív és az ész viszonyának meghatározásában itt némileg különleges, hogy míg gyakran a múltban, a szív volt az Istentől eredeztethető, a jó, az ész pedig az ellentéte, addig a természettudós tudatában bonyolultabb ez a helyzet. Magát Lucifert fényhozónak nevezték, akit az ésszel, a hideg racionalizmussal kapcsoltak össze, ami szemben állt a naiv hittel, a „szív religiójával” (Rousseau, Kazinczy). A három angyal antagonistája a „tagadás ősi szelleme”.

Szent-Györgyiné az ész elveszíti ugyan negatív konnotácumait (természetesen), de ugyanakkor elismeri alkalmazásának és alkalmazhatóságának korlátozott mivoltát (innét a tudományos felfedezések minden korábnál jóval pusztítóbb ereje miatti aggodalom). Nála azonban ez nem metafizikai vagy ismeretelméleti, sokkal inkább etikai probléma, vagyis az erkölcsnek kell féken tartania a tudomány felfedezéseiből könnyen származó pusztító következményeket. Nem a lázadó ész, hanem a gyűlölettel teli szív mérgezi az elmét.

⁶ A szerző a bevezető vers címében megtartotta a Biblia könyvére utaló *zsoltár* (*psalmus*) szót, míg a hat további vers esetében a szerző más műfajmegjelölést (*prayer*) alkalmaz. Az előbbi Isten és a költői én közvetlen kapcsolatáról szól, az utóbbiak meghatározó eleme a rossz irányba fordult *világ*, amelynek helyrebillentéséért kéri a költő Szent-Györgyi az Úr segítségét. A zsoltáros dávidit a papi attitűd váltotta fel. Figyelemre méltó a *Lord* és a *God* szó alternanciája is.

Második imádság: A SZÍV ÉS A SZELLEM

Uram!

*Szeretni tudó és szeretetre szomjúhozó szívet
Szabadon gondolkodó és alkotni tudó szellemet adtál,
De szívem retteg és gyűlölködik,
Megrontja szellememet, s halált hozó iszonyú fegyverrel tör
Országodra, reám és embertársaim ellen,
Hogy szétroncsolja az élet szent szövetét.
Uram! Tisztítsd meg szívemet, emeld magadhoz szellememet,
Hogy testvéreimnek testvére lehessenek.*

(Csillag Veronika fordítása)

1964-ben Szent-Györgyit egész életén keresztül gyöttrő probléma kapott végül költői formát. Az általa is harcosan képviselt tudománnyal nem tart lépést a közerkölcsök jobbá válása. Ennek a helyzetnek veszélyes következménye lehet a legelső érték, az élet elpusztítása is („szétroncsolja az élet szövetét”). A különféle tudatformák eltérő ritmusú fejlődése az egész megsemmisülésével fenyeget. Amennyire jó és hasznos az új ismeretekre való jutás, ugyanannyira veszélyes is: hiszen az ember társadalmasodása során elvesztette eredeti, „isteni” jóságát, s ugyanakkor az erkölcs semmit sem fejlődött az évezredek alatt. Még az civilizált társadalmak is e tekintetben őskori állapotokat mutatnak, a barbár gyilkolást, az erősebb jogát, vagyis a jogtalanságot.

Ezekre a veszélyekre a költő Szent-Györgyi alapvetően kétféle módon reagált. Az egyik mód a társadalom szerkezetének megváltoztatása, a világpolgár eszméjének megvalósítása, a másik, az egyén oldaláról, a magasabb erkölcsi szintre emelkedés. Egyelőre mindkettő csak *pium desiderium*.

Az előbbiekből eléggé logikusan következik a harmadik könyörgés tartalma. Az első egység (tézis) az alaphelyzetet rögzíti: a világ rendje, hogy a közügyeit intéző politikusokat és Istent szolgáló lelki vezetőket választunk. De – a második részben – kiderül, a béke megteremtése helyett a hatalomvágy mozgatja még azokat is, akiknek Isten nevében kellene cselekedniük. Az egyház képviselői eredeti feladatuk gyakorlása helyett gyilkosságra buzdítanak. Istentől kér olyan vezetőket mind testi, mind szellemi vonatkozásban, akik a legfontosabb értékhez, a békéhez vezetik el az emberiséget.

A negyedik és ötödik imádság témája a tudományos kutatást folytató ember tépelődését építi a korábbiakban is alkalmazott hármass struktúrába. A tézis és az antitézis mindkét versben hasonló: gyönyörű, gazdag földet kaptunk,

ennek megismerésére és befolyásolására képes értelmet, de (antitézis) ember-társainkra fegyvereinkkel pusztulást és nyomort hoztunk (*create formidable instruments of destruction*). A mi képtelen Isten nélkül kibékíteni az ellentétet, megoldani a feladatát. Istentől egyrészt azt kéri: ne engedje meg az embereknek a rombolást (*Do not let us destroy the temple of life*, 4. imádság), másrészt segítse azt, hogy az élet építésében Isten társai lehessünk (*Let us to be your companion in creation*, 5. imádság). Az aktivitásban és nem az eleve adott helyzetben való maradással válhat az ember Isten *analogonjává*. A *képmás* nyújtotta lehetőséget csak akkor teljesíti be az ember, ha *munkatárssá* válik, ezen előkelő státus minden veszélyével együtt.

Az utolsó fohász a gyermekekért szól. Néhány korábbiakban is idézett pozitív tulajdonság kap itt új hangsúlyt (öröm, bőség, szépség), illetve ezek fölé helyezve két keresztény alapérték: a *szereket* és a *béke*. Az új megváltásnak is ezekre az értékekre kell épülnie. Ezek a gondolatok emlékeztetnek leginkább Babits első világháborús verseire, a *Miatyánkra* és a *Húsvét előttre*. Az evangélium-parafrazist Babits hadiárvékat támogatni hívatott *műlaphoz* készítette. A vers azt akarja elhíttetni, mégsem volt teljesen hiábavaló a szenvedés, a hozzátartozók halála, mert „előbb vagy utóbb övé (Istené) lesz a hatalom és a dicsőség”. Ez a kívánság fogalmazódik meg végül Szent-Györgyi versében is.

„...gyermekeinket
növelj békére: ha bűn, hogy lábunk
ma vérbe csuszik: értük az!”

olvasható Babitsnál, Szent-Györgyinnél pedig így:

„Óvd meg életüket, hogy a fegyverek, melyeket
kovácsolok őket el ne pusztítsák”

Szent-Györgyi Albert: *Psalmus Humanus*

Lord, who are You?
My strict Father,
Or my loving Mother?
Whose womb bore the Universe?
Are you the Universe itself?
Or, the Law, which dominates it?
Is the only reason you created life to untie it again?
Did you create me or did I create You?
To escape from my loneliness and my responsibility?
God! I don't know, who you are,
But I cry to You in my great troubles,
Frightened by myself and my fellow men!
Maybe you don't even understand my words,
But perceive my speechless song.

First Prayer: God

Lord, you are more powerful than your creation.
And your home is the Universe.
I perceived you like myself,
Evil, greedy and vain,
Who yearns for glorification and sacrifice from me,
Who avenges my minor sins,
To whom I should build a temple,
Whilst I leave my brothers homeless?
God! Let me praise You with
The enhancement of that tiny point,
Entrusted to me in your Creation.
Shower light on this earthly existence,
Warmth, goodwill and happiness.

...

Fourth prayer: Power (energy) and speed

Lord!
You revealed to us the secret forces of materials,
To ease our burdens and beautify our lives.
You thought us to fly faster than our own sound,
That distance must no longer separate people.
We strive to concentrate its powers into projectiles,

And wing them to the farthest corners of the Earth,
To draw our human fellows in misery and destruction.
Leaving a scorched, lifeless earth behind.
God! Do not let us destroy the temple of life,
Allow me to use my skills for my own benefit and
Sanctify life with it,
Giving dignity to my existence.

Fifth prayer: the Earth

Lord! You gave this beautiful Earth as our home,
You have hidden immeasurable treasures in its depths,
You enable us to understand your work,
To ease our life, banish hunger and disease.
We dig out the treasures to waste them,
To create formidable instruments of destruction,
To destroy with them what other people are building,
While they do not turn against me and kill me and
my children.
Lord! Let us to be your companion in creation,
To understand and beautify the work of Your hand,
To make our planet the secure home of peace,
Abundance, joy and beauty.